

Список використаних джерел:

1. Цивільне процесуальне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – 760 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / [С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – [2-ге вид., допов. і переробл.]. – К. : Атіка, 2010. – 896 с.
3. Німак М.О. Окреме провадження у справах, що виникають із шлюбних правовідносин : дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Марія Орестівна Німак ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2012. – 221 с.

СТОКОЛОСА М. В.,
помічник юрисконсульта
(ПП «АСАД юридична компанія»)

УДК 347.27

ПРАВОВА ПРИРОДА ІПОТЕКИ

У даній статті автором досліджено проблему правової природи іпотеки. Визначено ознаки речових та зобов'язальних правовідносин, які притаманні іпотеці. Проаналізовано основні позиції, які склались у науці щодо правової природи іпотеки. Визначено правову природу іпотеки.

Ключові слова: *правова природа, речові та зобов'язальні правовідносини, застава, іпотека.*

В данной статье автором исследована проблема правовой природы ипотеки. Определены признаки вещных и обязательственных правоотношений, присущих ипотеке. Проанализированы основные научные позиции относительно правовой природы ипотеки. Определена правовая природа ипотеки.

Ключевые слова: *правовая природа, вещные и обязательные правоотношения, залог, ипотека.*

In this article the author researched the problem of the legal nature of a mortgage. The features of proprietary and contractual relations, that are inherent to the mortgage, were defined. The main scientific points of view considering the legal nature of the mortgage were analyzed. The legal nature of the mortgage was also defined in the article.

Key words: *legal nature, property and contractual legal relations, pledge, mortgage.*

Вступ. Актуальність даної теми полягає в тому, що на сьогоднішній день іпотека як спосіб забезпечення зобов'язань є дуже популярною з огляду на те, що її об'єктом є досить цінне та ліквідне майно – нерухоме. Це зумовлює потребу кращого забезпечення охорони майнових прав кредитора від можливих порушень із боку боржника, і навпаки; вимагає вироблення положень щодо вдосконалення конструкції іпотечного договору, розробки теоретичних концепцій для надання відповідного рівня охорони й захисту сторін

іпотечного договору, що є неможливим без визначення правової природи іпотечних правовідносин.

Питання правової природи іпотечного правовідношення досліджувались у працях вчених М.М. Агаркова, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, Є.В. Васьковського, М.Б. Гончаренко, О.А. Загорулько, Л.А. Кассо, К.П. Победоносцева, Й.О. Покровського, В.К. Райхера, В.І. Синайського, Є.О. Суханова, Г.Ф. Шершеневича, Ю.Є. Ходики. Однак відсутність єдності поглядів є підґрунтям для подальших наукових пошуків.

Постановка завдання. З огляду на вищезазначене метою даної статті є з'ясування правової природи іпотеки у площині класифікації правовідносин на речові та зобов'язальні шляхом дослідження висловлених у науковій літературі позицій щодо цього питання, їх критичного аналізу.

Результати дослідження. Верховний Суд України у своїх висновках так описує правову природу іпотеки: «Іпотека – це самостійний вид забезпечення виконання зобов'язання, правова природа якого полягає в забезпеченні можливості кредитора у разі невиконання боржником зобов'язання, забезпеченого іпотекою, одержати задоволення за рахунок переданого в іпотеку нерухомого майна переважно перед іншими кредиторами боржника». І вказує, що іпотека за правовою природою є заставою та регулюється нормами параграфу 6 глави 49 Цивільного Кодексу України (далі – ЦК України) та Законом України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» [3]. У даному випадку поняття мети і приналежності іпотеки до виду забезпечення виконання зобов'язань ототожнюється з її правовою природою, що, на нашу думку, є неправильним, оскільки термін «правова природа» явища означає його основні правові якості, властивості, сутність. Незважаючи на те, що іпотека – це один із різновидів застави, її юридична природа є досить своєрідною та неоднозначною.

Як зазначає Ю.Є. Ходико, особливість іпотеки передусім виявляється в об'єкті іпотечного правовідношення як нерухомої речі, що зумовлює здійснення спеціального регулювання цього виду застави Законом України «Про іпотеку», на відміну від її інших видів [14, с. 96].

Основна дискусія із приводу правової природи іпотеки точиться у площині речового та зобов'язального права.

Ряд учених, зокрема, М.М. Агарков, В.М. Буділов, Є.В. Васьковський, К.П. Победоносцев, Й.О. Покровський, В.І. Синайський, Є.О. Суханов, Г.Ф. Шершеневич та інші зазначають, що іпотека має виключно речову природу. Така ж позиція постає із законодавства деяких країн, де право застави визнається речовим правом (наприклад, у Німеччині) [13, с. 138].

Для того щоб визначитись із наявністю в інституті іпотеки ознак речових правовідносин, слід з'ясувати ці ознаки. Часто в юридичній літературі називаються такі з них, як безперервність (статика) правовідносин, абсолютність, можливість особи панувати над річчю, наявність права слідування [15, с. 6-7; 11, с. 98]. Проте більшість із цих ознак не є безспірними та широко критикуються в науковій літературі. Єдина ознака, яка визнається практично всіма науковцями, – панування над об'єктом.

Варто також зазначити, що межа поділу правовідносин на речові й зобов'язальні є досить умовною й динамічною. Прикладом цього є віднесення до об'єктів речових прав не лише речей (як це було раніше), а й майнових прав.

Обґрунтовуючи свою позицію щодо речової природи іпотечних правовідносин, І.І. Пучковська вказує на те, що між іпотекодержателем та об'єктом іпотеки встановлюється пряме й безпосереднє відношення, яке виявляється в наявності правомочностей, які дають йому право на річ (об'єкт іпотеки) та можливості в разі невиконання іпотекодавцем свого обов'язку за основним зобов'язанням продати її з метою задоволення своєї вимоги з отриманої суми [9, с. 19].

В.А. Другова також відстоює речову природу прав іпотекодержателя, підкреслюючи, що такий речовий характер проявляється в закріплених законом можливостях здій-

снювати обмежене панування над річчю, що належить власникові, яке полягає в можливості отримати право власності на річ або право на її цінність за певних умов, здійсненні контролю за користуванням цією річчю власником, щоб цінність речі не знизилась. Усе це свідчить про речовність прав іпотекодержателя, який може стати власником речі або набути можливість розпорядження нею за певних умов. Ще одним аргументом до позиції дослідниці є твердження про те, що про речову природу права іпотекодержателя свідчить право на задоволення вимог не з вартості заставленого майна, а за його рахунок, що дозволяє задовольняти вимоги не лише шляхом продажу предмета іпотеки, а й іншим способом, зокрема, шляхом переведення на себе прав власника за попереднім договором з іпотекодавцем [5, с. 11-12].

Водночас не можна повністю погодитись із таким твердженням В.А. Другової: «Правова природа іпотеки зумовлюється правовою природою суб'єктивного права управомоченої особи, тобто кредитора – іпотекодержателя, а його правова сутність не залежить від правової природи іпотеки і має бути виокремлена» [5, с. 11]. Воно суперечить саме собі, а також загально визнаному твердженню, що змістом будь-яких правовідносин є суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх суб'єктів.

На нашу думку, вищезазначені доводи речової природи прав іпотекодержателя є достатньо переконливими. Водночас варто також погодитись із позицією вчених, які наголошують, що такі права мають суттєву відмінність від інших видів прав на чуже майно, передбачених чинним законодавством, яка полягає у відсутності правомочності користування чужим майном. Дана правомочність замінена на право отримати цінність чужої речі, вимагаючи її відчуження, що обумовлює специфіку прав іпотекодержателя в іпотечному правовідношенні [5, с. 16].

Із цього приводу Ю. Барон та Г.Ф. Шершеневич доречно зазначають, що права уповноваженого за сервітутом, емфітевзисом, суперфіцієм є правами користування й отримання плодів, проте заставне право дає суб'єкту більше правомочностей, ніж інші речові права, адже воно може призвести до втрати власником належного йому права власності [1, с. 86; 17, с. 427].

Хоча, з іншого боку, дане право є дещо звуженим, порівняно з іншими речовими правами, адже, по-перше, щоб реалізувати ці правомочності, потрібне настання спеціальної умови, а саме невиконання іпотекодавцем основного зобов'язання перед іпотекодержателем і звернення стягнення на об'єкт іпотеки; а по-друге, речове право на об'єкт іпотеки не передбачає можливості іпотекодержателя користуватись ним до звернення стягнення на такий об'єкт.

Прихильниками зобов'язальної природи іпотеки є такі науковці, як М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, В.К. Райхер та інші.

Основним аргументом обґрунтування зобов'язальної природи іпотеки можна назвати те, що заставне право є акцесорним, слугує способом забезпечення стягнення та припиняється актом погашення вимоги, тобто виконанням зобов'язання. Л.В. Гантовер, відмежовуючи заставу від речових прав, зазначав: «Не доля вимоги пов'язана з долею застави, а доля останньої – із долею вимоги» [14, с. 97].

В.К. Райхер наводив наступні доводи на користь зобов'язальної природи іпотеки: по-перше, застава має коротку тривалість; по-друге, можливість припинення в результаті одноразової дії; по-третє, можливість відсутності в заставі ознак «речовості»; по-четверте, визначення прямого правового зв'язку між заставодавцем і заставодержателем та опосередкованого зв'язку між останнім і третіми особами [10, с. 168-170]. Крім того, науковець справедливо стверджує: «Іпотека встановлюється лише з метою забезпечення за уповноваженою особою отримання певної цінності, після досягнення якої воно (заставне право) припиняє своє існування» [10, с. 162].

Російські науковці М.І. Брагінський та В.В. Вітрянський на користь зобов'язальної природи застави зазначають наступні переконливі аргументи: предметом застави можуть

бути не лише речі, а й майнові права вимоги; договором про заставу або законом може бути передбачено заставу речей та майнових прав, які заставодавець набуде в майбутньому; підтвердженням зобов'язальної природи застави є правило, закріплене в ч. 2 ст. 313 Цивільного кодексу Російської Федерації, відповідно до якого третя особа, яка наражається на небезпеку втрати свого права на майно боржника (право оренди, застави тощо) внаслідок звернення стягнення кредитором на це майно, має право за власний рахунок задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника; в разі загибелі предмета іпотеки заставодержатель має право замінити його іншим, рівноцінним майном; заставодержатель має право передати свої права за договором застави іншій особі з дотриманням правил про передачу прав кредитору шляхом відступлення права вимоги (відступлення права вимоги є зобов'язальним правовим інститутом, речові права не можуть бути передані іншій особі в порядку цесії); під час ліквідації боржника (юридичної особи), в тому числі шляхом банкрутства, майно, яке є предметом застави, не виключається із загальної маси майна боржника, а вимоги кредитора – заставодержателя в забезпечувальній частині підлягають задоволенню в привілейовану чергу за рахунок будь-якого майна боржника, в тому числі й майна, що не передавалося в заставу [2, с. 402-403].

Варто також зазначити, що іпотечне правовідношення відповідає визначенню поняття зобов'язання, яке міститься у ст. 509 ЦК України: «Зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку» [16], а також норми, що регулюють інститут іпотеки, знаходяться у Книзі 5 ЦК України: «Зобов'язальне право», тобто з точки зору законодавця, іпотечне правовідношення має зобов'язальну природу.

На жаль, ЦК України не містить загального визначення поняття речового права, і його не можна зіставити із правами, які є змістом іпотечних правовідносин.

Із вищезазначеного постає, що іпотека має ознаки як речової природи, так і зобов'язальної, проте водночас не може бути повністю віднесена до жодної з них. Виникає питання, як співвідносяться речова та зобов'язальна складова природи іпотеки між собою, питання про виправданий поділ правовідносин на речові та зобов'язальні, якщо існують такі правовідносини, які підпадають під ознаки як перших, так і других.

Щодо цього науковці К.Н. Анненков, Л.А. Кассо, А.С. Звоницький, О.А. Загорюлько, М.Б. Гончаренко, М.М. Дякович, І.І. Пучковська та інші зазначають, що правова природа іпотеки є подвійною.

Так, Л.А. Кассо наголошував на тому, що в заставі тісно прослідковується поєднання особистого й речового аспектів, оскільки таке правовідношення містить у собі як борговий зв'язок, так і речове забезпечення одночасно [8, с. 377]. У свою чергу А.С. Звоницький вказує, що ні речова, ні зобов'язальна теорії не могли вирішити внутрішнього протиріччя та подвійності, присутньої в заставному праві. Дослідник наголошував, що належне заставодержателю право не є ні речовим (оскільки можлива застава зобов'язань), ні зобов'язальним або правом на «право», оскільки воно встановлює безпосереднє відношення до заставленого об'єкта. З огляду на це, він підсумовує: «Саме звідси й постає та подвійність, яку правильніше називати протиріччям між єдністю природи заставного права та різноманітністю його об'єктів» [7, с. 217-218].

Ю.Є. Ходико, досліджуючи правову природу іпотечного правовідношення, робить висновок, що можна говорити лише про поширення деяких правових конструкцій – речових або зобов'язальних правовідносин – на іпотечні, однак не про суто речову або зобов'язальну природу самих іпотечних правовідносин. Іпотечне правовідношення за своєю правовою природою не може бути віднесене до речового або до зобов'язального правовідношення в «чистому вигляді», оскільки воно має власну (особливу), відмінну від усіх інших видів правовідносин (речових, зобов'язальних тощо) правову

природу, яка має свою специфіку й іменується як речовий спосіб забезпечення виконання зобов'язання [2, с. 101].

На наш погляд, варто погодитись із твердженням щодо недосконалості поділу правовідносин на речові та зобов'язальні. Так, Г.Г. Харченко зазначає: «Для правової науки ситуація, коли ті чи інші цивільні права просто не можуть бути вписані в певну класифікаційну групу, не прийнятна. Не можна допускати ситуацій, коли ті чи інші цивільні права будуть залишатися поза визначеними класифікаційними групами. Останнє нівелює прикладний характер такого групування, вказує на відсутність універсального й загального для всіх цивільних прав критерію». Також учений вказує, що системні суперечності нашої правової доктрини не можна вирішити посиланням на те, що більшість цивільних правовідносин має змішаний, «речово-зобов'язальний» характер. Визнати ці правовідносини як окрему групу означає визнати неможливість вирішення самої проблематики поділу прав на речові та зобов'язальні [12, с. 279, 281]. Ю.К. Толстой взагалі ставить під сумнів виправданість виділення категорії речових прав, якщо критерії, за допомогою яких можна було б чітко визначити місце речових прав серед інших цивільних прав, досі не знайдено [4, с. 291].

На наш погляд, іпотека дійсно має ознаки як речової, так і зобов'язальної правової природи, проте ці ознаки належать різним компонентам іпотеки. Так, відносини, що виникають між іпотекодавцем та іпотекодержателем, мають зобов'язальний характер, адже змістом їх є право на дії боржника (іпотекодавця), і вони є відносними. Проте водночас право іпотекодержателя на об'єкт іпотеки має речовий характер, який виражається в особливому режимі панування над ним. Оскільки право є частиною змісту правовідносин, то їх правова природа визначається правовою природою такого права. Ці компоненти (речовий та зобов'язальний) не суперечать, а доповнюють один одного, утворюючи повноцінний інститут іпотеки.

Висновки. Класифікація правовідносин на речові та зобов'язальні має ряд недоліків, які проявляються, зокрема, у відсутності єдиного, універсального та стійкого критерію такого поділу. Серед ознак речових правовідносин беззаперечною є лише ознака панування над об'єктом, яка проявляється у праві іпотекодержателя на об'єкт іпотеки особливим чином. Повне віднесення іпотечних правовідносин до речових чи до зобов'язальних є неправильним та недоцільним, з огляду на присутність у них ознак як одних, так і інших. При цьому наявність ознак речових правовідносин не спростовує та не суперечить наявності ознак зобов'язальних правовідносин. Проте ці ознаки належать різним компонентам іпотеки, тобто у структурі іпотеки можна виділити речову та зобов'язальну частини.

Список використаних джерел:

1. Барон Ю. Система римського громадянського права / Ю. Барон ; пер. Л.И. Петражицкого. – К. : Тип. С.В. Кульженко, 1888. – Вып. 2/3. – Кн. 2: Владение. – Кн. 3: Вещные права. – 176 с.
2. Брагинский М.И. Договорное право. Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М., 1998. – 848 с.
3. Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 11116 ГПК України, за II півріччя 2012 р. від 01.05.2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0005700-13>.
4. Гражданское право / Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев, А.А. Иванов и др. ; под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М. : Изд-во «ТЕИС», 1996. – Ч. 1. – 550 с.
5. Другова В.А. Договір іпотеки за цивільним законодавством України : автореф. дис канд. юрид. наук : 12.00.03 / В.А. Другова. – К. : Б. в., 2010. – 18 с.
6. Закон України «Про іпотеку» від 05.06.2003 р. № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – С. 313.

7. Звоницкий А.С. О залоге по русскому праву / А.С. Звоницкий. – К. ; СПб. : Изд. книгопродавца Н.Я. Оглоблина, 1912. – 400 с.
8. Кассо Л.А. Понятие о залоге в современном праве : монография / Л.А. Кассо. – Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1898. – 419 с.
9. Пучковская И.И. Ипотека: залог недвижимости / И.И. Пучковская. – Х. : Консум, 1997. – 132 с.
10. Райхер В.К. Абсолютные и относительные права. (К проблеме деления хозяйственных прав). В особенности применительно к советскому праву / В.К. Райхер // Вестник гражданского права. – 2007. – № 2. – Т. 7. – С. 144–204.
11. Рузакова О.А. Гражданское право / О.А. Рузакова. – М. : МФПА, 2004. – 422 с.
12. Харченко Г.Г. Кваліфікаційний критерій визначення речових прав / Г.Г. Харченко // Держава і право. – 2011. – Вип. 52. – С. 278–284.
13. Харченко Г.Г. Ознаки речового права / Г.Г. Харченко // Часопис Київського університету права : укр. наук.-теорет. часопис. – 2011. – № 2. – С. 137–141.
14. Ходико Ю. Правова природа іпотечного правовідношення / Ю. Ходико // Вісник академії правових наук України. – 2011. – № 2 (65). – С. 96–101.
15. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 2. – 816 с.
16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – С. 356.
17. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права / Г.Ф. Шершеневич. – Изд. 11-е. – М. : Изд-во Бр. Башмаковых, 1914. – Т. 1. – 483 с.

ТОКУНОВА А. В.,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник
(Інститут економіко-правових
досліджень Національної
академії наук України)

УДК 346.14

КЛАСИФІКАЦІЯ ФАКТОРИНГУ: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Статтю присвячено вдосконаленню класифікацій факторингу. Визначено види факторингу за низкою підстав, розглянуто недоліки наявних класифікацій, здійснено пропозиції щодо способів їх подолання.

Ключові слова: факторинг, договір факторингу, види факторингу.

Статья посвящена усовершенствованию классификаций факторинга. Выделены виды факторинга по ряду оснований, рассмотрены недостатки существующих классификаций, осуществлены предложения касательно способов их преодоления.

Ключевые слова: факторинг, договор факторинга, виды факторинга.

